DE DIAGORA MELIO.

DISSERTATIO INAUGURALIS
QUAM
CONSENSU ET AUCTORITATE
AMPLISSIMI PHILOSOPHORUM ORDINIS
IN
UNIVERSITATE FRIDERICIANA HALENSI
CUM VITEBERGENSI CONSOCIATA
AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES
RITE CAPESSENDOS
UNA CUM THESIBUS A SE PROPOSITIS
DIE XXI M. APRILIS MDCCCLXXVII
HORA XI
PUBLICE DEFENDET

AUCTOR
THEODORUS MÜNCHENBERG
NEO-MARCHICUS.

ADVERSARIORUM PARTES SUSCIPIENT:
C. ZACHER, DR. PHIL.
FRZ. KLUGE, CAND. PHIL.

HALIS SAXONUM
TYPIS KARRASIANIS.

PARS I.

I.

De aetate Diagorae rectissime refert Suidas in voce *Διαγόρας·* *ἤκμαζε τοίνυν οή Ὀλυμπιάδι·* quocum consentit Eusebius p. 209 (p. 344 ed. Mai), qui eum Olympiade 78, 2 floruisse dicit.[1] Qua cum ratione temporis non pugnant ea, quae narrant schol. in Aristoph. ran. 320: *ἦν δ' οὗτος Τηλεκλύτου παῖς, Μήλιος τὸ γένος, τὸν χρόνον κατὰ Σιμωνίδην καὶ Πίνδαρον* atque Suidas l. c.: *Διαγόρας — τοῖς χρόνοις ὢν μετὰ* (scribendum est cum Kustero *κατὰ*) *Πίνδαρον καὶ Βακχυλίδην, Μελανιππίδου δὲ πρεσβύτερος.* Postrema verba de Melanippide juniore intelligenda sunt, quippe qui paulo post Diagoram circa Olymp. 88 vel 90 floruit, ut ex Suida colligi potest. Simonides autem natus est Ol. 56, 1 (frg. 55 ed. Gaisford) et vitam produxit usque ad Ol. 77, 4 (Ath. X p. 456 E). Pindarus natus est Ol. 64, 3 Boeckhio iudice, obiit vero Ol. 84, 3

---

[1]) Eusebii duo sunt testimonia, alterum in Ol. 74, 2: Diagorii philosophi agnoscebantur. Idem tradit Georgius Syncellus in Chronographia p. 254 B (202, e. p. 483 Dind.): *οἱ περὶ Διαγόραν φυσικοὶ φιλόσοφοι ἤκμαζον.* Hic pro *Διαγόραν* non emendandum esse *Ἀναξαγόραν* clare patet e Cyrillo c. Julian I p. 13: *ἐν ἑβδομηκοστῇ Φρύνιχος καὶ Χοιρίλος καὶ Διαγόρας, φιλόσοφοι φυσικοί,* quo loco Anaxagoras proxime jam processit. Diagorae Melii sectatores memorat Hieronymus in Chronico Eusebiano, male, cum apud ipsum Eusebium esset *οἱ περὶ Διαγόραν,* quod ex notissimo Graecismo reddendum erat Diagoras. Alterum Eusebii est indicium in Ol. 78, 2: Bacchylides florebat et Diagoras atheus.

Suida auctore. Quare illos seniores Diagoras adolescens videre potuit. Bacchylide vero Diagoras adeo non fuit posterior, ut potius eo antiquior fuerit, quippe quem Eusebius in Chronicis ad Ol. 82, 2 refert. Potuit tamen Bacchylides etiam ante illud tempus vivere et jam Ol. 78 inclarescere, adeo ut cum ratione temporis non videatur pugnare, si dicas Diagoram Bacchylidis aequalem fuisse.

Generaliter Diagorae aetatem constituunt Kusterus annott. ad Suidae locum et H. Clintonus Fast. Hellen. ad Ol. 78, 3 pag. 40 ed. Krueger. Sed fallitur in definiendo tempore Diodorus, qui Diagoram Ol. 91, 2 ex Attica profugisse narrat XIII, 6, quo de errato infra accuratius disputabimus illudque refutabimus. Gravius etiam quam Diodorus in temporum ratione erravit Lactantius[1]): „verum iis postea temporibus, quibus jam philosophia defloruerat, exstitit Athenis quidam Diagoras, qui nominatus est ἄϑεος.“ Nam plures graves causae me adduxerunt, ut pro certo sumam, Diagoram ne initia quidem belli Peloponnesiaci vidisse, nedum aetas ipsius inciderit in id tempus, quod indicat Diodorus. Ac primum quidem Aristophanes av. 1073, quae fabula in scenam prolata est Ol. 91, 2, Diagoram arctissime copulat cum tyrannis multo ante mortuis: qua ex re luce clarius apparet Diagoram Melium diu ante annum illius comoediae mortuum esse. Deinde Lysias in oratione adversus Andocidem, quae Ol. 94, 3[2]) scripta putatur, Diagorae non ut aequalis meminit, sed ut jam dudum mortui. Tum Diagoras Melius Nicodoro Mantineensium legislatori (Aelian. V. H. II, 23) et carmen dedicavit et cum eo conjunctissime vixit. Jam etsi nescimus, quonam anno Nicodorus illas leges tulerit, prorsus tamen necesse est multo ante belli Peloponnesiaci initium id factum esse. Quamquam quid opus est pluribus? hoc unum dico, Diagorae Melii res quibus nihil obscurius est, si ille bello Peloponnesiaco vixisset, haud dubie clariores certioresque futuras fuisse. Nam magnis tenebris illi anni premuntur, qui inter Persica bella et Peloponnesiacum medii sunt.

Blomfieldius quoque in glossario ad Aesch. Agam. 369 af-

---

[1]) lib. de ira dei c. 9 n. 7 ed. Bünemann.

[2]) Franzius ad Lys p. 251. Meierus ind. lectt. Hal. 1837 p. V. Kruegerus ad Clinton . p. 95.

firmat, Diagoram floruisse circa Ol. 78, id est circa Aeschyli tempora et reprehendit eos, qui Diagorae aetatem ad epocham Aeschylo seriorem plerumque detrudunt, nempe ad Ol. 91, 1. Attamen temporis rationem modo ad suum consilium flexisse videtur. Suspicatur enim in Agamemnonis fabulae (Ol. 80, 2 actae) versu 369 oblique perstringi Diagoram Melium, quod nemini adhuc usque suboluisse miratur:

οὐκ ἔφα τις
θεοὺς βροτῶν ἀξιοῦσθαι μέλειν
ὅσοις ἀθίκτων χάρις
πατοῖθ'· ὁ δ' οὐκ εὐσεβής.

Postremo loco commemoro Clavierium (Bibliographie universelle ancienne et moderne), cui congruere non videntur, quae afferunt Suidas et Diodorus, cum philosophi quinquaginta annos post florentem poetam Athenis Ol. 91, 2 proscripti mentio fiat. Itaque putat duos exstitisse Diagoras atheos, alterum poetam, qui secundum Suidam circa Ol. 78 floruisset, alterum philosophum, qui ab Atheniensibus Ol. 91 damnatus esset. Item discernit Diagoram philosophum a Diagora poeta Eudocia in Ἰωνιᾷ p. 137, ubi schol. ad Arist. av. 1073 exscripsit et addit in fine pauca ex schol. ad Aristoph. ran. 323 minus plene et sincere compilata: *ἔστι δὲ καί*, ait, *ἕτερος Διαγόρας, ἄθεος, ποιητὴς μελῶν· ὃς καὶ καινὰ δαιμόνια εἰςηγεῖτο. Καὶ ὁ μὲν Ἀρίσταρχος λέγει, Ἀριστοφάνην αὐτοῦ μνημονεύειν ὡς ἐν εἰρωνείᾳ κειμένου καὶ χλευαζομένου.* Locus esse videtur Arist. ran. 323: *Ἄιδουσι οὖν τὸν Ἴακχον, ὅνπερ Διαγόρας.* Ceterum ibi scholiastae minime discernunt hunc a philosopho. Diagoras dithyramborum poeta, ut opinor, a Melio philosopho diversus non est et in eodem homine pro temporum ac studiorum ratione diversum plane ingenium fuit, de quo infra dicam. Nam Clavierium et alios in errorem illum inductos esse indiciis diversis, quae fecerunt de tempore Diagorae Suidas et Diodorus, manifestum est.[1])

[1]) Dithyrambicum poetam et philosophum fuisse unum eundemque hominem cum aliis suspicatur Tychsen in Bibl. der alten Lit. und Kunst part. II, p. 17.

II.

Diagoram *Τηλεκλείδου* vel *Τηλεκλύτου* filium Suidas et Hesychius Milesius dicunt, *Τηλεκλήτου* schol. ad Aristoph. ran. 323; nam variis ejusdem nominis formis unus homo designatur, sicut idem homo saepe ab eodem scriptore et *Σωκράτης* et *Σωσικράτης* appellatur, *Ναυκράτης* et *Ναυσικράτης, Ἀρχέδαμος* et *Ἀρχέδημος* et *Ἀρχίδαμος*.

Patria Diagoram fuisse *Μήλιον* testes sunt schol. ad Aristoph. av. 1073 et ad ran. 323, Lysias adv. Andocid. 214 p. 10, Aelian. V. H. lib. II cap. 23. Diog. Laertius VI, 59. Sext. Empir. adv. Math. IX, 55. Cicero de N. D. I, 1. Minucius Felix c. 8. Steph. Byz. v. *Μῆλος*. Eodem pertinet quod ab hujus Diagorae patria *Μήλιος* i. e. *ἄθεος* dicitur Socrates ab Aristophane in nub. 828 et alii quoque scriptores vocant *Μηλίους* eos, qui alibi terrarum nati *ἀθεότητος* suspecti fuerunt. Contra vel quia librariis notior Miletus, vel ob scriptionis compendium *Μλιος* pro *Μιλήσιος*, Diagoras perperam Milesius a nonnullis pro Melio appellatur. Eusebius [1]) et Theodoretus [2]) et Plutarchus [3]) hunc errorem commiserunt, ut observavit et notavit Bentleius ad Callimachi fragm. 86. [4]) Quin et Eustathius [5]) et Joannes Chrysostomus [6]) eodem modo peccaverunt. A Lactantio [7]) et Tatiano [8]) perperam vocatur Diagoras Atheniensis, quod mendum editores jam correxerunt recteque receperunt *Μήλιος*.

Hoc loco eo magis operae pretium videtur nonnulla de rebus Meliorum disputare, quod fuerunt, qui vel fortunam insulae ad Diagoram pertinere arbitrarentur.

---

[1]) Praep. Evang. XIII.

[2]) Therapeutic. Graec. Sermon. III p. 506 C.

[3]) de Placit. Philos. lib. I p. 7: hoc loco pro *Μιλήσιος* *Μήλιος* scribi jussit iam Wesselingius ad Diodor. Sic. XI, 3 p. 405.

[4]) Tom. I p. 458 ed. Ernesti.

[5]) Comment. ad Hom. Odyss. p. 381.

[6]) Homil. IV in prima epist. ad. Corinth. c. V.

[7]) de ira Dei c. IX.

[8]) oratio contra Graecos p. 164 A. Suidas tradit: *ᾤκει ἐν Ἀθήναις*. Hinc Tatian. eum nominat *Ἀθηναῖον*, qui fuit non *φύσει*, sed *νόμῳ*. Reines.

Ac Melos quidem, insularum, ut ait Plinius [1]), rotundissima cum urbe insigni e Cycladibus fuit. Antiquissimis temporibus nomen ei Byblo inditum fuisse dicitur, quod olim incolas ex Byblo urbe in Phoenicia sita accepit, qua ex urbe etiam in plerasque Graecorum insulas Cyclades Theram Delum aliasque deductae sunt coloniae (Thuc. II, 8 Herodot IV, 147). Postea frequentabatur haec insula per Lacones, qui anno 700 ante Melum ab Atheniensibus expugnatam in hunc locum immigraverunt auctore Thucydide. [2]) Ac propter viciniam Laconiae et propinquitatem conjunctissime vivebant Melii cum Lacedaemoniis, quibus fidem servabant singularem. Itaque exorto bello Peloponnesiaco Atheniensium imperio, ut ceterarum insularum incolae, simul cum Thera subdere se nolebant, quantumvis illi foedere sibi adjungere eos conarentur, primoque quieti neutri belligerantium parti studuerunt.

Dein cum cogere eos agrorum populatione facta Athenienses ordirentur, in apertum bellum incurrerunt. In id missi Cleomedes et Tisias, Atheniensium duces positis in insula castris priusquam vim facerent, legatos ad eos miserunt, qui verbis eorum animos tentarent. Quibus cum contionem dare Melii recusarent, apud magistratus et optimates solos, cujus rei causa advenissent, exponere eos jusserunt. Secutaque est in isto consessu prolixa dissertatio de aequitate et jure partium quid utrique expediret, prolixe a Thucydide recitata. [3]) Ea finita cum persistere in proposito Melios legati renuntiassent, ad arma Athenienses se converterunt et urbs castellis cincta iisque praesidia imposita et classis pars ad portum relicta. Melii cum iterum ac saepius erumpentes Atheniensibus aliquam cladem intulissent, tamen Ol. 91, 1 urbs dedita arbitrioque hostium permissa est, cum accederet etiam proditio aliqua ac potissimum fames, unde *λιμὸς Μήλιος* in proverbium abiit. [4]) Ab his puberes omnes, quos comprehendere potuere, necati, pueri cum feminis in servitutem redacti, locus desolatus ab ipsis victoribus habitatus colonis illuc

---

[1]) Nat. Hist. 41, 23.

[2]) Thucyd. V, 112.

[3]) Thucyd. V, 84—116.

[4]) Schol. ad. Aristoph. av. 186 et 362.

quingentis missis (Thuc. V, 126). Qui fuerit hujus crudelitatis auctor praecipuus, Thucydides non tradidit: alii referunt, Alcibiadem, quod decreverit populus, assensu suo excepisse et mulierem eximia pulchritudine e captivorum numero sibi emere eamtaque meretrice uti non dubitasse (cf. Bähr. ad Plut. Alc. 15. Hertzberg p. 117). Scholiasta quodam auctore Athenienses indignatione doctrinae Diagorae deos esse negantis perducti esse dicuntur, ut Melum aggrederentur.[1]) Melios, qui manus hostium effugerunt, a Lacedaemoniis receptos esse conjici licet; postea autem devictis Athenis a Lysandro amissa bona omnibus superstitibus esse restituta pro certo haberi potest (Xen. Hell. II, 2, 9. Plut. Lys. c. 14). Atque de patria Diagorae quidem haec hactenus.

III.

Jam ex Philodemi de diis libro inter Herculanea volumina invento consequi videtur Aristoxenum, celeberrimum illum Peripateticum, in libro, qui inscribitur *τὰ τῶν Μαντινέων ἔθη*, satis accurate de Diagora disseruisse.[2]) Quem ut eo loco commemoraret, maxime cohortabatur ratio, quae intercessit inter Diagoram et Mantineenses et potissimum Nicodorum legislatorem eorum. Nam aliquam rationem inter illum et Mantineenses intercessisse cum carmen illud, quod infra commemorabimus, docet, tum aliunde exploratum habemus intimam fuisse ejusdem cum Nicodoro amicitiam. Aelianus enim tradit[3]) Nicodorum, cum inter laudatissimos Mantineensium pugiles fuisset, extremo aetatis

---

[1]) Schol. ad Arist. nub. 132: *ἐπὶ το ἄθεον ἐξέδραμεν ἐφ᾽ ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι ἀγανακτήσαντες τὴν Μῆλον ἐκάκωσαν.* cf. infra.

[2]) Aristoxeni de moribus Mantineensium liber cum titulo nobis demum a Philodemo cognitus est; utrum integrum per se fuerit opus, an par alicujus a G. L. Mahne in diatribe de Aristoxeno p. 19 enumeratorum librorum dijudicare non ausim, ejusmodi tamen argumenti scriptum in libro *νόμων πολιτικῶν* vel in *ἱστορίαις* et *ἱστορικοῖς ὑπομνήμασι* non idoneo carere loco videtur.

[3]) Var. Hist. II, 22 sq.

tempore et exacta pugilatione etiam legislatorem eis exstitisse et multo utiliorem se patriae hac in re praestitisse, quam eo, quod publice victor in stadiis antea renuntiaretur. Itaque rempublicam novis institutis ac legibus tam sapienter stabilivisse, ut Mantineenses εὐνομώτατοι fierent. Diagoram Melium autem, a quo amabatur, composuisse ei leges. Habere sese, ad extremum narrat Aelianus, aliquid amplius, quod de Nicodoro dicat: sed ne videretur simul laudare Diagoram, huc usque tantum orationem perductam esse: nam diis fuisse infestum Diagoram nec sibi jucundum esse, amplius mentionem illius facere. Aeliano igitur tribuendum est quod tam pauca de isto experta habemus.

Sed quoniam de Mantinea dico, non alienum ab hoc loco esse arbitror, Mantineensium res breviter enarrare, praesertim cum infra ad illas crebro reverti necesse sit.

Erat autem civitas Mantineensium ex antiquissimis Arcadiae (Polyb. II, 56), sed quinque illos pagos, quibus civitas effecta est, quorum pagus Mantineensis jam pridem notissimus fuisse videtur, post bella Persica demum et quidem Argivorum opera in unam urbem conjunctos esse verisimile est.[1]) Et Mantinea quidem κωμηδὸν habitata etsi optimatium dominatione tenebatur, tamen adeo florebat laude reipublicae sapienter et institutae et administratae, ut, cum Cyrenaei Batto III Claudo regnante civili discordia exorta Delphos se converterent, consulentibus oraculum responderet, peterent sibi a Mantineensibus, qui ipsorum res componeret. Petentibus Cyrenaeis Demonactem miserunt Mantineenses. Qui cum Cyrenen venisset, novam quandam distributionem populi faciendam statuit, regiam vero potestatem ita imminuit, ut honores tantum et vectigalia relinqueret summarumque rerum arbitrium Demi sive comitiorum esse vellet (Herodot. IV, 161). De quo nisi errat Herodotus et si quid tribuere possumus verbo Demi, cum verisimile sit Demonactem Cyrenensium res ad similitudinem Mantineensium constituisse, hic quoque jam tum — acta enim est haec res inter Ol. 57, 3 et Ol. 62, 4 — comitia, quamvis penes optimates imperium esset, plurimum valuisse necesse est. Sane externae gentes, quae Mantineam sedem sibi delegerunt, potentiam populi auxerunt, sed

---

[1]) Müller Dorier II, 70. Wachsmuth. H. A. 1, 2 p. 89

non tantopere, ut studia civilia reipublicae plane mutarentur: nam eandem fidem, qua bello Persico Mantineenses reliquos Graecos adjuverunt, etiam Lacedaemoniis praestiterunt, quibuscum inter Ol. 75, 1 et Ol. 78, 4 ceteri Arcades ad Dipaeam dimicaverunt (Herodot. IX 35). Etiam initio belli Peloponnesiaci Mantineenses partes Lacedaemoniorum secuti sunt (Diodor. Sic. XV, 12. Pausan. VIII, 6); sed eo consilio ut auctoritatem suam in Arcadia augerent partemque ejus terrae sibi subjicerent: cum vero viderent Lacedaemonios bello Peloponnesiaco confecto hanc partem sibi erepturos esse Ol. 89, 4 foedus cum Lacedaemoniis initum deseruerunt et cum Argivis, paulo post etiam cum Elide et aliquamdiu cum Corinthiis se conjunxerunt (Thucyd, V, 29 sq). Deinde cum Lacedaemonii urbes Parrhasias Mantineensibus subactas occuparent easque ab eorum jugo liberarent, Argos, Elis, Mantinea Ol. 89, 4 foedus centum annorum cum Atheniensibus inierunt atque etiam Orchomenum, urbem in Arcadia sitam, ut hanc societatem sequeretur, compulerunt; Tegeam vero clade ad Mantineam accepta a foedere Lacedaemoniorum detrahere non potuerunt (Thucyd. V, 10, 19). Quin etiam cum Argivi ob clarissimam illam victoriam amicitiam Lacedaemoniorum quaererent, Mantineenses pacem conficere coacti sunt ea condicione, ut libertatem omnibus oppidis sibi subactis attribuerent Ol. 90, 4 et per triginta annos pacem se servaturos esse profiterentur, quod pactum Ol. 98, 2 rescissum est (Thucyd. V, 82). Quo anno Lacedaemonii timentes opes Mantineensium crescentes muros dirui jusserunt. Quod cum Mantineenses recusarent, Lacedaemonii eis bellum intulerunt, eorum urbem longa obsidione ceperunt, incolas vero in quinque desertos vicos miserunt itaque non unam civitatem, sed quinque soluta ac libera inter sese municipia effecerunt, quorum singulis suum Xenagum praeficiebant. Ut igitur priore tempore tota urbs Mantinea majorem populi potentiam ostendebat, sic tum auctoritas optimatium praevalebat, donec post pugnam apud Leuctra commissam Epaminondas Mantineam restituit rursusque potentiam populi auxit (Xen. Hell. V, 2, 4 sq.). Longum est res Mantineensium externas copiosius describere.

Huic Mantineensium civitati et maxime Nicodoro legislatori Diagoras amicissimus erat; aliquamdiu Mantineae vixisse videtur.

Sane eum tum cum leges ferret nondum atheum fuisse putamus: nam Arcades, qua fuerunt pietate, certe tali homini impietate infami munus legum ferendarum non commisissent. Optimo jure igitur Bruckerus Baylium[1]) acutissimum et atheismi disertissimum defensorem nodos in scirpo quaerere ait, quod eum admiratio subeat, hominem deos tollentem potuisse tam egregias leges condere, in eandemque sententiam, quam Fabricius verisimillimam judicavit, inclinat, illum, cum Mantineam legibus ordinaret, impietatem nondum publice fuisse professum.

IV.

Diagoras cum Mantineam reliquisset, Athenas se contulit; quando autem illuc discesserit, nobis non est traditum. Meierus putat, illum jam Athenis fuisse, cum Ol. 89, 3 Athenienses foedus illud centum annorum cum Argivis, Eleis, Mantinensibus facerent, quod pactum Lacedaemonii Ol. 90, 4 sustulerunt. Nam in Nubibus Ol. 89, 2 in scenam iterum productis gentilicium Diagorae nomen inservire opprobrio et dedecori: neque tantam acquirere illum potuisse famam, nisi praesens in urbe fuisset. At Meierus in hac temporis ratione, quam iniit perductus Diodori errore, vehementer fallitur: Diagoram enim jam ante Ol. 87, 1 mortuum esse supra demonstravimus. Gravius etiam quam Meierus errant, qui illum Ol. 91, 1 Athenas venisse putant; nam absurde cum Diagora copulant obsidionem Meli, unde captivus Athenas abductus esse dicitur. Nugis istis infuscata sunt scholia ad Aristoph. av. 1073: *Διαγόραν τὸν Μήλιον· οὗτος μετὰ τὴν ἅλωσιν Μήλου ᾤκει ἐν Ἀθήναις* et ad nub. 829: — *ἐπὶ τὸ ἄθεος εἶναι ἐξέδραμεν, ἐφ᾽ ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι ἀγανακτήσαντες τὴν Μῆλον ἐκάκωσαν.* Idem referunt Suidas in voce *Διαγ.* et Lucilius Tarrhaeus in Proverbiis: *μετὰ τὴν ἅλωσιν Μήλου ᾤκει ἐν Ἀθήναις.* At reliquis argumentis, quae huic

[1]) cf. Dictionarium in Diagora nota H. Omnino adversus hanc Baylianae pro atheismo apologiae partem legendus est Warburtonus Div. legat. Mosis. lib. I. sect. 5. Vol. I p. 120 sq.

rei repugnant, omissis unum dicam, Melios deditione facta ab Atheniensibus viritim trucidatos deletosque esse (Diodor. XII, 80). Et forsitan cum Meli expugnatione cohaereant etiam, quae de Diagorae servitute narrantur. Diagoras enim in expugnatione insulae captus a Democrito egregiam ingenii alacritatem et indolem, qua pollebat, perspicienti decem milibus drachmarum redemptus disciplina eius imbutus dicitur.[1]) Quam rem fabulam sapere jam intelligitur e pretio immenso,[2]) quod nobis in mentem revocat mercedem Isocratis, qui item decem milia drachmarum pro rhetorica institutione poscebat a singulis discipulis. Etiam fieri vix potest, ut Democritus, quem natum putat Apollodorus Ol. 80, 1 (cf. Clinton. fast. hell. a. 460), Diagoram in philosophia instituerit. Sed Gellius N. A. V, 3 et Diog. Laert. IX, 55 testantur, Protagoram antea bajulum Democrito in disciplinam datum esse (Clint. l. c. p. 377). Quare Diagoras non magis fuit Democriti discipulus, quam magister Socratis, ut fabulantur schol. ad Aristoph. nub. 829: *ἄλλοι δέ φασιν ὡς οὗτος ὁ Διαγόρας διδάσκαλος ἦν Σωκράτους.* In iisdem scholiis sequuntur haec: *Ἀρισταγόρου τοῦ Μηλίου μαθητὴς ὁ Σωκράτης.* Et hic quidem cum Hermanno et Dobraeo p. 34 haud dubie secundum schol. Leid. et Cant. corrigendum est *Διαγόρου τοῦ Μηλίου.* Ceterum Aristagoras item Melius a Diagora probe distinguendus est. Diserte enim et a scholiasta[3]) et a Suida[4]) duo Melii inter sese discernuntur, Diagoras et

---

[1]) Suidas s. *Διαγόρας — ὃν εὐφυᾶ θεασάμενος Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης ὠνήσατο αὐτὸν δοῦλον ὄντα μυρίων δραχμῶν καὶ μαθητὴν ἐποιήσατο.*

[2]) Boeckh. Staatshaush. der Athener T. I. p. 73.

[3]) Schol. ad nub. 829: *οἱ δὲ,* inquit, *ἐπειδή τις Ἀρισταγόρας διθυραμβοποιὸς ἐξωρχήσατο τὰ Ἐλευσίνια.* Quo loco non recte Hermannus conjecit *οἱ δὲ, ἐπειδή τις Διαγόρας.*

[4]) Scholia illa ad nub. 829 exscripsit etiam Suidas s. *Σωκράτης,* qui et ipse Aristagoram nominavit his verbis, *ἐγένετο δὲ καὶ Ἀρισταγόρας Μήλιος, διθυραμβοποιός· ὃς τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια ἐξορχησάμενος καὶ ἐξειπὼν ἀσεβέστατος ἐκρίθη· καὶ ἀπ᾽ ἐκείνου τοὺς Μηλίους ἐπ᾽ ἀσεβείᾳ κωμῳδοῦσι.* [Totidem fere verbis nunc schol. Venet. ad nub. 829: *Ἀρισταγόρας ἐγένετο Μήλιος — τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια — ἀπ᾽ ἐκείνου οὖν — κωμῳδοῦσι.* Retinet illud *ἀσεβέστατος ἐκρίθη,* pro quo conjicias, *ἀσεβείας ἐκρίθη.*] Ex hoc igitur Suidae loco Aristagoras de medio tolli certe nulla ratione potest.

Aristagoras, quem poetam dithyrambicum ab Aristagora Comico non diversum fuisse audacter conjicit Fritzschius l. c. p. 184. Athenis etiam in circulis atomisticorum et sophistarum Diagoram versatum esse et cum illis collocutum existimamus. A nonnullis quidem sophistarum numero adsciscitur. Et sane in sophistarum numerum refertur a Libanio[1]) *λέγει τοίνυν τὴν πρὸς τοὺς σοφιστὰς τούτων ὀργὴν, τὸν Ἀναξαγόραν, τὸν Πρωταγόραν, τὸν Διαγόραν.* In Suidae varia lectione dicitur Diagoras *σοφιστὴς ἢ φιλόσοφος.* Usu autem, quo conjunctus erat cum sophistis, intimo summam dicendi vim adeptus esse videtur, quam dicit Joannes Chrysostomus[2]): *καὶ Διαγόρας ὁ Μήλιος καὶ Θεόδωρος ὁ λεγόμενος ἄθεος· καίτοι φίλους εἶχον καὶ δύναμιν τὴν ὑπὸ τῶν λόγων καὶ ἐπὶ φιλοσοφίᾳ ἐθαυμάζοντο, ἀλλ' ὅμως οὐδὲν τούτων αὐτοὺς ὤνησεν.*

Sunt qui contendant ipsa sophistarum opera Diagoram perductum esse ut mutaret animum suum atque ex homine pio et religioso fieret atheus (cf. part. II, II): quibus assentiri non possum. Dicam quid de hac re sentiam et hoc loco, si placet, persequar, quomodo Diagoras in atheismum delapsus sit.

Hesychius Milesius igitur tradit Diagoram incidisse in impietatem atque *ἀθεότητα* hac ratione[3]): Quispiam eidem arti operatus Diagorae paeanem ab eo conscriptum surripuerat et plagii accusatus pejeraverat furti se non teneri atque etiam paulo post carmen publice pro suo protulerat. Diagoras irarum plenus exspectavit fore ut perjurus iste statim manifesta et gravissima poena a diis afficeretur, quod cum non fieri, sed perjurum plagiarium laudibus etiam affici et praemiis videret, hinc conclusit non esse deos impietatemque hanc scriptis etiam publicis professus est, quibus titulum imposuit *τοὺς Φρυγίους λόγους* et *τοὺς Ἀποπυργίζοντας.* Brevioribus verbis ait Sextus Empiricus: *ἀδικηθεὶς ὑπό τινος ἐπιορκήσαντος καὶ μηδὲν ἕνεκα τούτου*

---

1) Apolog. Socr. p. 679. B. Cui scholae socius annumeratus sit Diagoras, magnopere de hac re ambigunt scriptores. Fieri non posse, ut Democriti discipulus esset, jam supra diximus. Bruckerus in illa Eleaticae sectae classe, quae physice de rerum natura disserebat, cum Leucippo et Protagora posuit Diagoram. Hist. crit. T. I p. 1143 sq.

2) Hom. IV in prima ep. ad Corinth. c. 5.

3) Opp. I p. 232. Idem refert Suidas art. b.

παθόντος μεθηρμόσατο εἰς τὸ λέγειν μὴ εἶναι θεόν. Similia fere referunt schol. ad Aristoph. nub. 829: *διεβέβληντο ἐπὶ ἀθείᾳ οἱ Μήλιοι ἀπὸ Διαγόρου, ὃς χρήματα παραθέμενός τινι καὶ ἀποστερηθεὶς εἰς ἀθεΐαν ἐτράπη. — Διαγόρας ὁ Μήλιος, ὃς τὸ πρότερον ἦν θεοσεβής, παρακαταθήκην δὲ ὑπό τινος ἀποστερηθεὶς ἐπὶ τὸ ἄθεον ἐξέδραμεν κ. τ. λ.* Alii aliter referunt, in eo tamen veteres fere omnes commemorati diligenter a Baylio (l. c. not. D. E. F.) et Reimmanno (hist. ath. c. 31 § 8 p. 312) consentiunt, ista vindictae divinae mora inductum Diagoram deos esse negasse et ob eam causam Atheniensium divinum cultum sacraque violasse, mysteria quoque omnibus enuntiasse eaque despexisse, illos etiam, qui sacris initiari volebant, dehortatum esse.

Sunt qui de veritate hujus facti, quod atheismo Diagorae ansam praebuisse fertur, dubitent. Ciceronem enim et Plutarchum, qui et ipsi philosophi ideoque in dijudicando Diagora magis audiendi ejusque aetati propiores fuerint, et reliquos omnes cum aequales tum posteriores ne *γρῦ* quidem habere illius decantatae narratiunculae. Quare non dubitant, quin ea tribuenda sit posterorum commentis, qui rem non satis intellectam hoc modo supplebant. Atque Buddeus quidem ait: „quae de occasione, qua inductus Diagoras ad summam hanc impietatem processit, commemorantur, fere demonstrant, hominem non satis compotem fuisse mentis.“ [1]) Nonnulli quidem fabulam de Diagora editam posse veram esse et socordibus obtusisque hominibus consuetum esse concedunt, negare deum omnino esse, nisi morem illis gerat et omnia pro desiderio concedant, sed rationi repugnare, Diagoram philosophum, virum magni ingenii, hanc ob causam evasisse atheum et ex eo, quod non impediente deo fieri potest, atheismi hausisse argumentum.

Etiam Meierus illam narrationem in errore positam esse censet. Diagoras argumentatione quadam usus esse videtur, quae illo tempore, ut ex Aristophanico Socrate apparet, saepissime a sophistis adhiberi solebat, quibuscum ille multum fuit. Aristophanes enim, ut omnes sciunt, in Nubibus demonstrat tonitrua et fulgura naturali modo exorta esse; et cum Strepsiades

---

[1]) Opp. I c. I § 19.

ei opponat, fulmina a Jove contra pejeratos mitti, respondet Jovem perjuris Simoni, Cleonymo, Theoro non parciturum fuisse neque templum suum et promontorium Sunium et magnas quercus perculsurum fuisse. Simili ratione etiam Diagoras narravisse videtur se perjurio deceptum esse et pejeratum non punitum esse a diis, sed male parta possidere. Quod argumentum posteros movit, ut illam fabulam obsoletam et ineptias paene aniles excogitarent, quasi vero commutatio animi praeceps hac ratione simpliciter explicari possit. Bergkius a Democriti disciplina impietatem repetendam censet, non ab illis rebus adversis, quae in ejus animo opinionem de divina providentia labefactavisse traduntur. „Verum haec sive ficta sunt sive ita ut gesta memoriae prodita, etsi non continent primariam hujus impietatis causam, tamen documento sunt, qualis fuerit Diagorae animus.“ Equidem de hac re cum Bernhardyo consentio, qui id quod Sext. Empiricus atque compilatores referunt, non plane repudiat, cum haec dicat: wir wissen, dasz die aelteren Griechen aus Ereignissen des Lebens einen praktischen Beweis für oder wider den Glauben an eine göttliche Vorsehung und Regierung oft in sehr naiver Weise zu ziehen pflegten.[1])

Longius digressus sum; sed ad propositum redeo.

V.

Diagoram ab Atheniensibus eadem lege, qua Socrates damnatus erat, damnatum et proscriptum esse, certis ac gravibus testimoniis firmant scholiastae ad Aristoph. av. 1073, nub. 828, ran. 333. Memoriae prodidit scholiasta ad ran. 323: *ὅθεν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ὡς διαχλευάζοντος τοὺς θεοὺς καταψηφισάμενοι ἀνεκήρυξαν τῷ μὲν ἀναιρήσοντι ἀργυρίου τάλαντον, τῷ δὲ ζῶντα κομίσαντι δύο.*[2]) Consentiunt de hujus decreti pollicitatione Diodorus Siculus XIII, 6: *οἱ δ' Ἀθηναῖοι τῷ ἀνελόντι Διαγόραν ἀργυρίου τάλαντον ἐπεκήρυξαν* et Joseph. c. Apion. II, 37: *Διαγόρᾳ τῷ Μηλίῳ τάλαντον*

---

[1]) Geschichte der griech. Lit. II p. 545.

[2]) Memorabilis exstat dissensus apud Ammon. 56: *οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐπεκήρυξαν, εἰ μέν τις ζῶντα ἀνάγοιτο* (immo *ἀγάγοιτο*) *Διαγόραν τὸν Μήλιον, δώσειν τάλαντον, εἰ δ' ἀνέλοι, τὸ ἥμισυ.*

ἐπεκήρυξαν, εἴ τις αὐτὸν ἀνέλοι, ἐπεὶ τὰ παρ' αὐτοῖς μυστήρια χλευάζειν ἐλέγετο. Cyrillus c. Julian. VI, 190 A: καὶ μὴν, καὶ αὐτῷ φασι Διαγόρᾳ ποτὲ τῷ Μηλίῳ κατασκώψαντι τελετὰς πανηγύρεις τε τὰς παρ' αὐτοῖς καὶ μυστήρια τοσοῦτον ἐπιμηνίσαι τοὺς τῶν ἱερῶν νόμον προεστηκότας, ὥστε τοῖς ἀποσφάττουσιν αὐτὸν καὶ ἀργυρίου τάλαντον ἐπεκύρωσαν ἐν τάξει γέρως. Ea etiam, quae Lysias c. Andocid. p. 214 dicit, huc referri possunt: καὶ μὴ οὓς μὲν ἔχετε ἀδικοῦντας ἀφίετε, τοὺς δὲ φεύγοντας ζητεῖτε συλλαμβάνειν, ἐπικηρύττοντες τάλαντον ἀργυρίου δώσειν τῷ ἀπάγοντι (vel ἀπαγαγόντι?) ἢ ἀποκτείναντι. Testis est schol. ad av. 1073: τοῦτο οὖν ἐκήρυξαν κατ' αὐτοῦ Ἀθηναῖοι καὶ ἐν χαλκῇ στήλῃ ἔγραψαν, ὥς φησι Μελάνθιος ἐν τῷ περὶ μυστηρίων (de hoc cf. Meineke Com. IV, 319). — οὕτως γὰρ ἐκήρυξαν τῷ μὲν ἀποκτείναντι αὐτὸν τάλαντον λαμβάνειν, τῷ δὲ ἄγοντι δύο· ἐκηρύχθη δὲ τοῦτο διὰ τὸ ἀσεβὲς αὐτοῦ, ἐπεὶ τὰ μυστήρια πᾶσι διηγεῖτο κοινοποιῶν αὐτὰ καὶ μικρὰ ποιῶν καὶ τοὺς βουλομένους μυεῖσθαι ἀποτρέπων, καθάπερ Κράτερος ἱστορεῖ. — Μελάνθιος δὲ ἐν τῷ περὶ μυστηρίων προφέρεται τῆς χαλκῆς στήλης ἀντίγραφον, ἐν ᾗ ἐπεκήρυξαν καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς μὴ ἐκδιδόντας Πελληνεῖς. Itaque Athenienses, cum Diagoras ad causam dicendam vocatus non comparuisset, non solum voce praeconis, ut erat mos, pronuntiari, sed etiam aeneae columnae inscribi jusserunt, eum qui Diagoram occidisset talentum, qui vero vivum adduxisset duo talenta accepturum esse.

Diodorus hoc edictum Ol. 91, 2 promulgatum esse tradit et Diagoram discrimen aufugiendo praevertisse loco supra citato, ubi haec praecedunt: Διαγόρας ὁ κληθεὶς ἄθεος διαβολῆς τυχὼν ἐπ' ἀσεβείᾳ καὶ φοβηθεὶς τὸν δῆμον ἔφυγεν ἐκ τῆς Ἀττικῆς. Errat antem, cum psephisma illo tempore factum esse scribit, quo Diagoram jam diu mortuum esse supra demonstravimus.

Quem errorem cum multi defenderint, ut Palmerius in Exercc. p. 756 sq., Fabricius in Bibl. Gr. Vol. II p. 655, Bergkius de Antiq. Com. p. 176, Meierus in Erschii Encyclopaedia Vol. XXIII p. 439 et p. 443: hoc loco refellere atque redarguere volumus. Diodorus enim Protagoram cum Diagora commutasse videtur, qui illo ipso tempore propter atheismum Athenis expul-

sus esse traditur. Vel ipse Diodorus in eundem errorem prolapsus est, quem postea Palmerius commisit, qui causam Alcibiadis ejusque sociorum propter Hermas Ol. 91, 1 violatas temere in Diagoram transfert. Re vera non solum causa atque tempus, quo agebatur, sed etiam poena ipsa in Alcibiadis socios convenire videtur. Apud Thucydidem (VI, 60) enim legimus: *τοὺς δὲ καταιτιαθέντας κρίσεις ποιήσαντες τοὺς μὲν ἀπέκτειναν, ὅσοι ξυνελήφθησαν, τῶν δὲ διαφυγόντων θάνατον καταγνόντες ἐπανεῖπον ἀργύριον τῷ ἀποκτείναντι*· similiter atque de Diagora Diodorus: *οἱ δ' Ἀθηναῖοι τῷ ἀνελόντι Διαγόραν ἀργυρίου τάλαντον ἐπεκήρυξαν.* Ceterum illo Thucydidis loco praeclare illustrantur Aristophanea av. 1073:

τῇδε μέντοι θἠμέρᾳ . . . . . .
ἢν δε ζῶν τις ἀγάγῃ, τέτταρα.

Nimirum illo tempore causa Alcibiadis sociorumque agebatur et populus ne tyrannis fieret timebat.[1]) Hunc stultum Atheniensium timorem facetissime poeta irridet, ita ut non solum simile psephisma Philocrati aucupi nullius noxae comperto minitari se fingat, verum etiam Diagoram tyrannosque mortuos illos ac dudum sepultos proposito praemio iterum occidi jubeat. Denuo occidantur, inquit, et Diagoras Melius ab inferis revocatus, qui mysteria enuntiavit, et Pisistratidae, qui tyrannidem occupare ausi sunt. Quare sine dubio ex hoc loco intelligitur, Diagoram Melium diu ante annum illius comoediae h. e. ante Ol. 91, 2 mortuum esse, praesertim cum Diagoras arctissime copuletur cum tyrannis multo ante defunctis. Fortasse animo Diodori hic locus Aristophanis obversabatur, cum Diagoram Ol. 91, 2 effugisse diceret. Sed jam in Nubibus v. 827, quae Ol. 89, 1 agebantur, nomen gentilicium Diagorae ita abiit in proverbium, ut Socrates pro impio, scelerato, foedifrago diceretur *Σωκράτης ὁ Μήλιος.* Etiam expugnatione Meli Ol. 91, 1 facta Diodorus in errorem induci potuit: nam Meli obsidionem cum Diagorae persona absurde copulatam esse, jam supra vidimus. Itaque inania sunt, quae narrat de hujus psephismatis pollicitatione scholiasta ad Aristoph. av. 1073: *ἐκκεκήρυκται δὲ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἅλωσιν τῆς Μήλου* [*Ἄλλως*·

[1]) l. c. *καὶ πάντα αὐτοῖς ἐδόκει ἐπὶ ξυνομωσίᾳ ὀλιγαρχικῇ καὶ τυραννικῇ πεπρᾶχθαι.* cf. Suidam: *τεθνηκότων τουτέστι τῶν ἐπὶ θανάτῳ φευγόντων· ἐν ὑπερβολῇ δὲ εἴρηται τοὺς τεθνηκότας ἀποκτείνειν.*

τοῦτο ψεῦδος · haec tria verba addidi e conjectura Fritzschii] *οὐδὲν γὰρ κωλύει πρότερον.* [1]) Multo magis quam Diodorus errat in hac temporum ratione Aristarchus, qui Athenienses ab Aristophane in Ranis impulsos esse narrat, ut illud psephisma scriberent i. e. Diagoram post Ol. 93, 3 Athenis effugisse. Quo anno edictum promulgatum sit, certo definire non possum: id solum dicendum est, Diodorum de hac re falsa retulisse: mirum autem est peccatum eorum, qui hoc errore ducti aetatem Diagorae constituerunt.

Jam perquiramus, quae fuerint causae, quare Diagoras proscriptus sit. Craterus, quem Attica psephismata collegisse scimus, memoriae tradit, Diagoram quaedam Attica instituta et praecipue sacra Eleusinia Atheniensibus carissima violasse. Eandem causam Lysias,[2]) Josephus, [3]) Tatianus aliique Grammatici[4]) commemorant: etiam Melanthes sive Melanthius in libro de sacris scripto decreti contra Diagoram constituti mentionem fecit. Neque mirari poterimus, quod Athenienses Diagoram poena proscriptionis affecerunt, si consideraverimus, quanto in honore fuerint sacra apud Graecos. Multis caeremoniis actionibusque ii perfungi coacti sunt, qui summi mysteriorum beneficii mysticaeque dignitatis participes fieri volebant. Nam quamquam lustrationes, purificationes, jejunia in plerisque deorum cultibus postulabantur, ta-

---

[1]) Bergkius haec *οὐδὲν γὰρ κωλύει πρότερον* aperte vitiata esse et scribendum esse putat aut *οὐδὲν γὰρ κελεύει πρότερον,* aut *οὐδὲν δὲ κωλύει πρότερον,* ut dicat nihil obesse, quominus Diagoram ante Meli expugnationem exterminatum esse statuamus. Quod Meierus p. 443 tentat *οὐδὲν γὰρ οὐ κωλύει* „omnia intercedunt, quominus id prius accidisse putamus“, vereor ne inauditum Graecis auribus acciderit. Ceterum Bernhardyus apud Suidam refingi nolit *κατὰ τὴν ἅλωσιν Μήλου,* quod de ipsis annis expugnatae Meli non potuit intelligi.

[2]) Orat. c. Andoc. p. 214 ed. Reiske *τοσούτῳ δ' οὗτος Διαγόρου τοῦ Μηλίου ἀσεβέστερος γεγένηται· ἐκεῖνος μὲν γὰρ λόγῳ περὶ τὰ ἀλλότρια ἱερὰ καὶ ἑορτὰς ἠσέβει κ.τ.λ.*

[3]) Perhibetur mysteria *χλευάζειν* a Josepho, *ἐξορχεῖσθαι* a Tatiano, *εὐτελίζειν* ait Lucilius Tarrhaeus in Proverbiis, *ὡς πολλοὺς ἐκτρέπειν τῆς ἀρετῆς* (lege *τελετῆς* e collatis scholl. Aristoph. av. 1073, quorum alter *καὶ τοὺς βουλομένους μυεῖσθαι ἀποτρέπων* addit).

[4]) Facinus *τοῦ μυστήρια διηγεῖσθαι, κοινοποιεῖν* et *δημεύειν* Diagoram commisisse dicunt.

men in mysteriis ea longe intentiore cura instituenda erant iis, qui ad reliquas caeremonias aditum sibi concedi cupiebant. Precibus cantibusque et rebus divinis apertis efficiebatur, ut putarent vitam morte non finiri et post mortem sortem cuique attribui quam mereretur. Mysteria igitur cum spem vitae post mortem continuatae firmarent, pudicitiam auxerunt et solamen miseris praebuerunt (Cic. de legg. II, 14): quare non solum a rudibus et superstitiosis hominibus, sed etiam a prudentibus laudata sunt. Is, qui initiari vellet, sancto jurejurando obstrictus est, ne propositae religionis arcana in vulgus ederet; lege erat cautum, ut qui ea vulgavisset capite lueret et columna in perpetuam infamiae memoriam erigeretur.[1]) Ita igitur etiam Diagoras proscriptus est, quod summa illa perfectaque mysteriorum publicorum instituta eum irrisisse constabat non solum verbis, sed etiam libro ob eam rem scripto, de quo infra dicam: neque erramus, cum id illum procaciter et impudenter fecisse putamus considerantes, quanta impietatis atque *ἀθεότητος* macula adspergant Diagoram scriptores. Civitatis erat hanc proditionem acriter punire et quomodo puniverint Athenienses atheum vidimus. Auctores autem exilii maxime fuerunt rerum sacrarum antistites. Diagoram tamen non fuisse unum solumque, sed plerosque his opinionibus imbutos esse, infra videbimus.

VI.

Diagoras, cum proscriptus esset ab Atheniensibus, Pellenen urbem in Achaja sitam se contulisse et ibi commoratus esse videtur. Nam testatur schol. ad. Aristoph. av. 1073: *Μελάνθιος δὲ ἐν τῷ Περὶ Μυστηρίων προφέρεται τῆς χαλκῆς στήλης ἀντίγραφον, ἐν ᾗ ἐπεκήρυξαν καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς ἐκδιδόντας*

[1]) Meursii Eleus. c. 20. Sopater in Divis: *νόμος, τὸν ἐξειπόντα τα μυστήρια τεθνάναι.* Etiam Aeschylus, cum nonnulla de mysteriis in tragoediis quibusdam divulgasse videretur, in extremum mortis discrimen adductus est. Eustratius ad Ethic. lib. III, I et Clemens Strom. XI: *Ὡς Αἰσχύλος τὰ μυστήρια ἐπὶ σκηνῆς ἐξειπὼν, ἐν Ἀρείῳ πάγῳ κριθεὶς οὕτως ἀφείθη, ἐπιδείξας αυτὸν μὴ μεμνημένον.*

Πελληνεῖς. *Τοὺς ἐκδιδόντας Πελληνεῖς* interpretatur Baylius: qui Diagorae libros in lucem ediderant: sed corrigendum est hoc loco cum Meiero (l. c. p. 443 adnot. 65) *τοὺς μὴ ἐκδιδόντας Πελληνεῖς:* qui eodem praeconio damnabantur, quod Diagoram tradere nollent. Putat autem Meierus Diagoram apud Pellenenses domicilium habuisse circ. Ol. 91, 2. Ab Pellenensibus, pergit, Athenienses fortasse ex auctoritate foederis, quod Ol. 89, 3 cum Lacedaemoniis ad annos quinquaginta fecerant, Diagorae deditionem poposcerunt. Illos autem ne hospitem et supplicem proderent, eo magis recusaverunt, quo foedus vicissim jam plus semel esset violatum. Quam ob repulsam Athenienses ne Pellenenses quidem e proscriptione eximendos esse decreverunt. Sed cunctos cives uno capitali judicio involutos esse, nedum in induciis, credere nefas est. Fortasse igitur genus erat androlepseos, vel jus homines pignoris loco capiendi: urbis enim illius virum reum reddere negantis per leges licebat tres cives raptos Athenas ducere poenas daturos: *πρὸς δὲ τούτοις ὁ νόμος· ἐὰν μήτε δίκας ὑπόσχωσι παρ᾽ οἷς ἂν τὸ πάθος γένηται, μήτε τοὺς δεδρακότας ἐκδιδῶσι, κελεύει κατὰ τούτων εἶναι μέχρι τριῶν τὸ ἀνδρολήψιον.*[1]) Sic Meierus. Nimirum hoc quoque loco perductus Diodori errore fallitur in aetate Diagorae definienda itaque Diagoram post Ol. 91, 1 fugisse et edictum ab Atheniensibus editum esse censet. At ipso tempore, quo psephisma pronuntiabatur, certissime probatur Diagoram jam ante initium belli Peloponnesiaci mortuum esse, sicut jam supra ostendimus. Edictum, quod decreverunt Athenienses, ut Pellenenses commoverent, ut Diagoram suis finibus exterminarent, illo quo contendit Meierus tempore editum esse nullo modo potest, sed pacis tempore factum esse oportet. Nam bello Peloponnesiaco non psephismatibus, sed armis res gerebatur; constat autem Pellenenses a Lacedaemoniorum partibus stetisse (Thucyd. II, 9. VIII, 3). Quid quod Athenienses Peloponnesiis quoque persuaserunt, ut in hujus ipsius psephismatis societatem venirent, teste scholiasta ad Aristoph. ran. 320: *ἔπειθον δὲ καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους, ὡς ἱστορεῖ Κράτερος ἐν τῇ συνα-*

---

[1]) Suidas in voc.: *ἀνδρολη ψία.* Demosth. c. Aristocrat. p. 648 ed. Reiske.

γωγῇ τῶν ψηφισμάτων. Atqui id quidem bello saeviente fieri nequaquam potuisse luce clarius est.

Cum fugeret Diagoras Athenis Pellenen, ei accidit, ut procellis et naufragio jactaretur teste Athenaeo (XIII, 611 B): *Διαγόρας ἐφυγαδεύθη, ὅτε καὶ πλέων ναυαγίᾳ ἐχρήσατο.* Tunc vero acute dedit responsum, quod in simili certe casu Diagoram edidisse refert Cicero (de N. D. III, 37), scilicet, cum ei naviganti vectores adversa tempestate timidi ac perterriti dicerent, non injuria sibi illud accidere, qui illum in eandem navem recepissent, ostendit eis in eodem cursu multas alias naves laborantes quaesivitque, num etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. Samothraciam quoque venisse fertur Diagoras, quod memoriae prodidit Cicero ibidem: at Diagoras cum Samothraciam venisset *ἄθεος* ille, qui dicitur, atque ei quidam amicus, Tu, qui deos putas humana negligere, nonne animadvertis ex tot tabellis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint in portumque salvi pervenerint? Ita fit, inquit, illi enim nusquam picti sunt, qui naufragium fecerunt in marique perierunt.[1])

De reliqua Diagorae vita nihil memoriae proditum est. Id tantum Suidas tradit, Diagoram Corinthum delatum ibi nescio quando vitam finiisse: *κατοικήσας δὲ Κόρινθον Διαγόρας αὐτόθι τὸν βίον ἔστρεφεν.* Heraclides Ponticus[2]) refert nobis Eretriae cives, fortasse ut viri memoriam gratis animis persequerentur, posuisse statuam Diagorae cuidam Corinthi mortuo. Sunt qui putent hunc Diagoram eundem esse atque eum, cujus de vita supra disseruimus: quod credere non possum. Diagoram enim, quem Eretrienses colebant, puto esse eum, de quo loquitur Aristoteles (Politic. V, 5, 9), qui Eretriae oligarchiam equitum dissolverit ob injuriam, quam in rebus nuptialibus passus esset: *τὴν*

---

[1]) Diogenes Laertius VI, 59 idem refert de Diogene: *θαυμάζοντός τινος, τὰ ἐν Σαμοθράκῃ ἀναθήματα, ἔφη, πολλῷ ἂν εἴη πλείω, εἰ καὶ οἱ μὴ σωθέντες ἀνετίθεσαν· οἱ δὲ τοῦτο Διαγόρου φασὶ τοῦ Μηλίου.* Suspicatur Bruckerus graeca haec fide niti, ideo excogitata, ut jucundius majorique acumine narraretur Diagorae historia. Esse enim ex iis rumusculis, qui incerta fide aliis quoque tribuuntur, ex Laertio liquet Diogeni Cynico ea adscribente.

[2]) pag. 13 ed. Koel.: *Διαγόρᾳ εἰς Σπάρτην πορευομένῳ καὶ ἐν Κορίνθῳ τελευτήσαντι Ἐρετριεῖς εἰκόνα ἔστησαν.*

ἐν Ἐρετρίᾳ δ᾽ὀλιγαρχίαν τῶν ἱππέων Διαγόρας κατέλυσεν ἀδικηθεὶς περὶ γάμον.

Quando id factum sit, non dicitur et vix indagari potest. Meierus hoc evenisse statuit diu ante Eretriam Ol. 72, 3 a Persis vastatam: nam, ait, ad priora tantum tempora pertinet equitum in Euboea dominatio.[1]) Fuellebornius contra plus 119 annis postea quam Meierus et 36 annis post nostri Diagorae vitam i. e. Ol. 103, 2 rem accidisse conjicit.[2]) En ipsius verba latine reddita: „Non equidem dubito, quin equitum nomine intelligantur Hippobotes, qui, sicut Aristoteles loco supra citato et Herodotus V, 77 et Plutarchi Pericles c. 23 de Chalcidensibus tradunt, optimates et ditissimi erant. Sed quis ille Diagoras fuerit et qualem injustitiam tulerit, reperire non potui. Cum vero circa Aristotelis aetatem Philippus Macedo Chalcide et Eretriae et per totam Euboeam tyrannos crearet, ut Themisonem et Clearchum inter ipsos Eretrienses, quorum adjumento totius insulae paullatim potiretur, non verisimilitudine caret, Philippum in his perpetrandis Diagora quoque adjutore usum esse.“

[1]) Encycl. in voc. Diag. p. 445.

[2]) Animadv. in Arist. Pol. a Chr. Garve german. vers. T. II p. 368.

PARS II.

I.

Hesychius Milesius et Suidas testantur[1]) Diagoram prima aetate summam operam dedisse *τῇ λυρικῇ* atque ut apud eundem Suidam est, *ᾀσμάτων ποιητὴν* fuisse. Praeterea *μέλη*[2]) et *παιᾶνας*[3]) scripsisse dicitur, quae poeseos genera eodem tempore et Simonides et Pindarus et Bacchylides tractaverunt. Vossius instit. poet. III, 16 inter dithyrambórum poetas commemorat Diagoram sequens indicium Sexti Empirici adv. Math. lib. IX, 51: *Διαγόρας διθυραμβοποιὸς, ὥς φασι, τὸ πρῶτον γενόμενος ὡς εἴ τις καὶ ἄλλος δεισιδαίμων.* Scholiasta ad Aristoph. ran. 320 dicit: *διθυραμβοποιὸς ὁ Διαγόρας ποιητὴς συνεχῶς Ἴακχε, Ἴακχε ᾄδων·* quo loco scholiasta inepte erravit ita pergens: *ἢ Κωμικὸς διθυραμβικὰ, τουτέστι Διονυσιακὰ δράματα ποιῶν,* quae postrema verba ad Diagoram referri nequeunt, quoniam neque ille Melius neque alius ullus Diagoras comoedias scripsit. Meierus putat ista ab inepto scholiasta conficta esse, ut interpretaretur Aristophaneum versum: *ᾄδουσι γοῦν τὸν Ἴακχον ὅνπερ Διαγόρας·* hoc loco non esse supplendum *ᾄδει*, sed potius *διασύρει, χλευάζει.* Diagoram etiam *ἐγκώμια* composuisse traditur in Phaedri de Natura Deorum fragmento ed. Petersen p. 23. 24, — *καθάπερ ἐν τοῖς Μαντινέων*

---

[1]) *ὁ δὲ τῇ λυρικῇ ἐπέθετο.*

[2]) Schol. ad Aristoph. ran. 323: *Διαγόρας μελῶν ποιητής.*

[3]) Hesychius Milesius refert a Diagora quempiam accusatum esse de subrepto paeane ab ipso conscripto.

ἔθεσιν Ἀριστόξενός φησιν· Ἐν δὲ τῇ ποιήσει κατ' ἀλήθειαν ὑπ' αὐτοῦ γεγράφθαι τοῖς ὅλοις οὐδὲν ἀσεβές, παρενέφαινεν, ἀλλ' ἐστὶν εὔφημος, ὡς ποιητής, εἰς τὸ δαιμόνιον, καθάπερ ἄλλα τε μαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγραμμένον εἰς Ἀριάνθην τὸν Ἀργεῖον·[1])

θεός, θεὸς πρὸ παντὸς ἔργου βροτείου νώμα (lege νωμᾷ) φρένα ὑπερτάταν.

καὶ τὸ εἰς Νικόδωρον τὸν Μαντινέα·

κατὰ δαίμονα καὶ τύχαν τὰ πάντα βροτοῖσιν ἐκτελεῖσθαι (lege ἐκτελεῖται).[2])

τὰ παραπλήσια δ' αὐτῷ περιέχει καὶ τὸ Μαντινέων ἐγκώμιον.

Quae versibus in Nicodorum scriptis similia in Encomio Mantineensium fuisse dicuntur, apud Sextum Empiricum servata puto. Ille enim adv. Math. IX, 53 narrationi vulgari de Diagorae impietate hoc addit: ὅς γε καὶ τῆς ποιήσεως αὐτοῦ κατήρξατο τὸν τρόπον·

κατὰ δαίμονα καὶ τύχην πάντα τελεῖται.

Num forte hoc encomii initium fuerit, encomium vero illud totius poematum collectionis, dijudicari non potest. Allata fragmenta auget Didymus Alexander de Trinit. III, 2 p. 320;

αὐτοδαής δ' ἀρετὰ βαρὺν οἶμον ἕρπει.[3])

Diagoras cum juvenis carmina lyrica scripsisset ipsiusque animus impietate et castitate esset imbutus, incubuit ad philosophiae studium, quo ad impietatem et atheismum illum famosum ducebatur et deinceps missa poesi ei ita vacavit, nt etiam libros philosophicos pedestri sermone scriberet. Afferuntur autem Diagorae Melii duo libri philosophici, qui inscripti sunt *Φρύγιοι λόγοι* atque *Ἀποπυργίζοντες λόγοι.* Phrygios sermones memorat Tatianus Orat. ad Graecos c. 44 sect. 164 ed. Gesner: *Διαγό-*

---

[1]) Bergkius Comm. p. 179 Ἐριάνθην conjectat, qui a Pausan. X, 9, 9 Lysandri socius in pugna apud Aegos flumen commissa memoratur.

[2]) Fabricius ad hunc locum animadvertit: idem est ac si dixisset τύχῃ δαιμονίᾳ vel θείᾳ, qualis locutio pluries occurrit; imitatur Aristoph. av. v. 547: κατὰ δαίμονα καὶ κατὰ συντυχίαν. Meierus negat hoc loco Fortunae commemoratione spectari ad magnum cultum, quem tribuebant τῇ Τύχῃ Melii, ut e numismatibus conjiciunt.

[3]) cf. Meineke Comm. I p. 526. Dicta quaedam Diagorae memorat Mounier cap. II § 2 in fine.

ρος Ἀθηναῖος ἦν, ἀλλὰ τοῦτον ἐξορχησάμενον τὰ παρ' Ἀθηναίοις μυστήρια τετιμωρήκατε καὶ τοῖς Φρυγίοις αὐτοῦ λόγοις ἐντυγχάνοντες ἡμᾶς μεμισήκατε κ. τ. λ. Alterius libri ter mentionem fecit Suidas v. *Ἀποπυργίζοντες*, *Διαγόρας*, *Πυργίσκοι* post Hesychium Milesium: *ὁ Διαγόρας ἔγραψε τοὺς καλουμένους Ἀποπυργίζοντας λόγους, ἀναχώρησιν αὐτοῦ καὶ ἔκπτωσιν ἔχοντας τῆς περὶ τὸ θεῖον δόξης.*

Multi viri docti haec scripta pro uno eodemque temere habuerunt auctore Fabricio.[1]) Verum esse titulum libri *Φρύγιοι λόγοι* putant: verba *τοὺς Ἀποπυργίζοντας λόγους* definitionis potius quam tituli speciem prae se ferre neque id nomen libro imposuisse scriptorem, sed impositum esse illud ab aliis, qui Diagoram diis exosum reddere vellent, quia disputationes undique argumentis tamquam turribus instructae ab omni impetu erant inexpugnabiles: ceterum articulum *τ ο ὺ ς Ἀπ. λογ.* ostendere, hanc vel dumtaxat similem significationem jam saepius factam et abunde notam fuisse[2]) Attamen haec scripta confundenda non sunt. Nam Melio philosopho duo crimina eaque diversa scimus objecta esse, mysteriorum enuntiationem (*ἀσέβειαν*) et impugnationem deorum (*ἀθεότητα*). Tatianus loco citato mysteriorum profanationem et sermones Phrygios tam arcte conjungit, ut in ipsis his sermonibus mysteria profanata esse videantur. Nomen aptissime libro impositum erat a numinibus Phrygiis generis mystici iisque ad irrisionem valde aptis. Nam cum Phrygum religionis maxima esset necessitudo cum mysteriis Atheniensium, facile fieri potuit ut fabellas, quas apud Phryges audiverat, cum Atticorum sacris componeret illaque expanderet. Similiter Vossius (de Histor. Gr. lib. IV c. 2) Phrygios sermones fuisse arbitratur historiam eorum, quae ad Cybelen sive matrem Phrygiam pertinerent, atque ab eo esse hoc consilio conscriptam,

[1]) Bibl. Gr. T. I p. 627 et T. II p. 656, quibus locis conjecturam suam neque ullo argumento firmavit neque duplicis elogii rationem idoneam reddidit nec denique cogitavit, scriptores ipsos contraria docere.

[2]) Idem nomen et alios philosophos suis theologicis disputationibus inscripsisse, cf. Lobeck. Aglaoph. 369 sq. Inter opera Democriti deperdita recensetur *Φρύγιος λόγος* (Diog. Laert. VI, 49), quem ad locum Menagius animadvertit: exstare sub Democriti nomine de arte sacra sive de rebus naturalibus et mysticis libellum.

ut a sacris illius homines averteret. Lobeckius in Aglaoph. p. 370 adnot. in eo libro deos Orphicos, Cybelen, Bacchum irrisos esse putat. Bergkius p. 173 suspicatur, Diagoram hoc libro non solum priscam mysteriorum religionem vanam et commenticiam esse docuisse, sed etiam alium divini numinis cultum magis pium illum quidem et castum substituisse, unde ista criminatio orta fuerit, quasi novos deos doceret. Sed veteres deos a Diagora sublatos demonstrari potest, non item nova quaedam numina ab eodem inductos esse. Nam quod dicit scholiasta Ravennas ad Aristoph. ran. 320: *Διαγόρας μελῶν ποιητὴς ἄθεος, ὃς καὶ καινὰ δαιμόνια εἰσηγεῖτο, ὡς καὶ Σωκράτης* id non dubito, quin fluxerit e deperditis scholiis ad similem locum nub. 829, ubi Socrates propter Diagorae Melii similitudinem *ὁ Μήλιος* vocatur: *Δῖνος κ. τ. λ.* At in Diagoram Melium non conveniunt nisi haec verba *τὸν Δι' ἐξεληλακώς*, turbo autem aetherius (*δῖνος*) depromtus est e decretis Anaxagorae, ut recte intellexerunt Wyttenbachius ad Plat. Phaedonem p. 68, Suevernius Wolken p. 10 aliique. Hic in Phrygiis sermonibus oportet quaerere illud, quod Athenagoras de propriis Diagorae documentis memorat et causam reperire triplicis accusationis, quam ibidem refert: *Διαγόρᾳ . . . . μὴ μόνον τὸν Ὀρφικὸν εἰς μέσον κατατιθέντι λόγον καὶ τὰ ἐν Ἐλευσῖνι καὶ τὰ τῶν Καβείρων δημεύοντι μυστήρια.* In altero opere, quod inscribitur *Ἀποπυργίζοντες λόγοι*, non de mysteriis egit Diagoras, sed quibus causis deos esse negaret, aperuit. Hoc fuisse argumentum libri Suidas T. I p. 550 explanat, ubi libri inscriptionem commemorat,[1]) quam a nonnullis ridicule explicatam recte interpretantur Fabricius Bibl. I p. 627 et Bergkius l. c. p. 173. Itaque *Ἀπ. λόγοι* sunt disputationes, in quibus numina divina destruebat Diagoras deosque quasi de summo fastigio dejiciebat.[2]) De-

---

[1]) Inscriptio id fere significaverit, quod Lactantius Divin. Instit. I, 2, 2 dicit: Sed et antea Protagoras, qui deos in dubium vocavit, et postea Diagoras, qui exclusit et alii multi, qui non putaverunt deos esse, quid aliud effecerunt, nisi ut nulla esse providentia putaretur.

[2]) Ingeniose Worthius ad Tatiani loc. p. 96, quo judice *Ἀποπυργίζοντες λόγοι* ipsi fuerunt sermones Phrygii, utpote de sacris Cybeles scripti, quam turritam, sive in capite turrim gestantem (*πυργοφόρον*) repraesentare solebant. Tametsi haec conjectura non tantam vim habet, ut idcirco duo Diagorae volumina confundere placeat.

monstrabat in illis, qui dii appellentur eos homines fuisse (Arnobius adv. Gentes IV, 29) sive eos esse ἀνθρωποειδεῖς (Phaedrus de N. D. p. 22). Quare Lobeckio in Aglaoph. p. 371 videtur Diagoras res gestas deorum sic ut postea Euemerus ad historiam revocasse. Ad hunc librum illud referri debet, quod innumerabiles paene scriptores confirmant, Diagoram philosophum ἄθεον fuisse.

II.

Restat, ut de atheismo illo famoso Diagorae uberius et accuratius loquamur: plerique scriptores modo referunt eum inter atheos et omni religioni et pietati inimicissimum fuisse clamitant. Nomen Diagorae igitur semper in illis libris invenitur, in quibus recentiores philosophi veteres praeter Diagoram invidia et fama posteritatis affecti sunt. Dolemus autem, quod illi philosophi plerumque dissentiunt et legentis mentem, quamquam disserunt multa subtiliter, turbant: nam quem alii maxime atheum fuisse judicant, eum alii hoc opprobrio liberant. Idem de Diagora dicendum est, de quo multa in utramque partem a viris doctis disputata esse inter omnes constat. Nam cum Reimannus [1]) et Cudworthus [2]) atheum fuisse illum non dubitent auctoritate Clementis Alexandrini nitentes, his adversantur Zimmermannus,[3]) Muretus,[4]) Vossius,[5]) Bruckerus.[6]) Recentiores autem philosophos de atheismo Diagorae aliorumque eam ob causam dissentire pu-

---

1) Historia atheismi cap. 31.

2) Syst. intell. p. IX.

3) in Museo hist. phil. Bremensi vol. I part. IV art. 3 pag. 714 sq. Euemerum Messenium et Diagoram Melium ab atheismo contra Plutarchum aliosque defendit. Cuncta, quae prolixe affert, eo tendunt, accusationes adversariorum scriptis eorum amplius non exstantibus esse suspectas nec validas satis ad inurendam iis atheismi maculam.

4) Var. Lect. lib. X, 17.

5) De Idol. gent. lib. I cap. I pag. 2.

6) Hist. Critic. philos. vol. I aliquatenus partes illorum tuetur, quia semper effati ἐποχὴν commendat: alii tutissimum putaverunt in hac quaestione vel affirmanda vel neganda cohibere judicium.

tamus, quod quid esset atheismus, non perspexerunt. Sed de atheismo Diagorae tum demum recte loqui possumus, si quid veteres de atheismo Diagorae senserint, intellexerimus et omnia testimonia, quae scriptores de hoc homine nobis praebent, exactissimo judicio exploraverimus.

Ac primum quidem quid veteres de natura atheismi senserint, paucis explicemus. Itaque si atheismus reprehenditur, vituperatur laesa religio i. e. violatio, irrisio vel impudica interpretatio opinionis et cultus deorum, quod et multis synonymis velut *ἀσέβεια* (nostro sermone Irreligiosität), *βλασφημία* (Gotteslästerung), *θεομαχία* (Götterbestreitung), aliis et exemplis illorum Graecorum atheorum demonstratur. Quorum alii deos homines fuisse,[1]) alii eos nihil aliud esse nisi vires naturae humanae specie indutas docent,[2]) etiam alii eos reprehendunt, qui deos hominibus similes fingunt et fabulas inhonestas de iis pervulgant; permulti, qui numerum deorum auxerint, accusantur: multi alii mysteriis proditis, statuis deorum violatis, ritibus publicis turbatis, similibus inconsiderate factis athei judicantur.

Quae omnia si recte consideraverimus et locos, quibus atheismus Diagorae commemoratur, perspexerimus, judicare poterimus, utrum Diagoras merito atheismi coargui possit necne. Imprimis autem Thienemannus[3]) illos locos collegit: eum igitur secuti jam haec testimonia perlustrabimus.

Testimonium antiquissimum, quod de Diagora exstat, Ciceronis est, qui trecentis annis post eum vixit. In primo libro de natura deorum fere ab initio: „nullos, inquit, esse omnino deos

---

[1]) Theodorus jungitur Euemero Agrigentino Nicanori aliisque, qui asseruerunt *τοὺς νομιζομένους θεοὺς δυνατούς τινας γεγονέναι ἀνθρώπους* eos, qui pro diis haberentur, verissima sententia pro magnis et potentissimis antiquissimi temporis viris habuisse; itaque gentili theologiae bellum indicentes popularesque religiones impugnantes cognominati sunt *ἄθεοι*.

[2]) Prodicus de rebus coelestibus disputans (*μετεωρολόγος*) docuit solem lunam fontes omniaque omnino, quae prodessent nostrae vitae, ob utilitatem inde perceptam deorum in numerum esse relata et ita panem pro Cerere, vinum pro Baccho, aquam pro Neptuno esse habita (Sext. Emp. adv. Math. VIII p. 311).

[3]) G. Fülleborn, Beiträge z. Geschichte d. Phil. XI, 2.

Diagoras Melius et Theodorus Cyrenaicus putaverunt.“ Mea quidem sententia haec verba Ciceronis eandem significationem habent ac: deos, quos et quales vulgus accepit, omnino non esse putavit Diagoras.

Post Ciceronem audiendus est Diodorus Siculus, qui affert fama vagante athei nomen ei inditum esse et ob intentatam sibi impietatis actionem metu populi ex Attica eum profugisse: *Διαγόρας ὁ κληθεὶς ἄθεος διαβολῆς τυχὼν ἐπ᾽ ἀσεβείᾳ καὶ φοβηθεὶς τὸν δῆμον ἔφυγεν ἐκ τῆς Ἀττικῆς.* [1])

Diodorum secutus esse videtur Josephus Judaeus: *Διαγόρᾳ τῷ Μηλίῳ τάλαντον ἐπεκήρυξαν, εἴ τις αὐτὸν ἀνέλοι, ἐπεὶ τὰ παρ᾽ αὐτοῖς μυστήρια χλευάζειν ἐλέγετο.* [2])

Dictum Plutarchi · *ἔνιοι τῶν φιλοσόφων, καθάπερ Διαγόρας ὁ Μήλιος καὶ Θεόδωρος ὁ Κυρηναῖος καὶ Εὐήμερος ὁ Τεγεάτης καθόλου φασὶ μὴ εἶναι θεόν* [3]) ad deos vulgares pertinere videtur, quos plane rejecit: conferatur cum eo loco Ciceronis testimonium, quod supra commemoravimus.

Gravissimus autem atheismi Diagorae testis est Athenagoras philosophus Christianus celeberrimus: *Διαγόρᾳ εἰκότως ἀθεότητα ἐπεκάλουν Ἀθηναῖοι, μὴ μόνον τὸν Ὀρφικὸν εἰς μέσον κατατιθέντι λόγον, καὶ τὰ ἐν Ἐλευσῖνι καὶ τὰ τῶν Καβείρων δημεύοντι μυστήρια καὶ τὰ τοῦ Ἡρακλέους, ἵνα τὰς γογγύλας ἕψοι κατακόπτοντι ξόανον · ἀντικρὺς δὲ ἀποφαινόμενον μηδὲ ὅλως εἶναι θεόν.* [4]) Hoc loco quinque crimina, quae ei potissimum objiciebantur, proferuntur: primum quod praeter datam jusjurandi fidem Orphei caeremonias hominibus profanis et non initiatis prodiderit et Eleusiniorum atque Cabirorum arcana vulgaverit et extenuaverit. Tum ei culpae vertitur, quod aliquando combusserit signum Herculis cum lepide et acerbe dicto: quo modo communem religionis sensum ac fidem diis habitam labefactaverit. Idem sed fusius narrant schol. Aristoph.: *Διαγόρας γέγονέ τις βλάσφημος εἰς τὸ θεῖον, Μήλιος· καί ποτε, φασίν, ἐν πανδοκείῳ εὑρεθεὶς καὶ μὴ*

---

[1]) Bibl. XIII, 6.

[2]) contra Appionem lib. II, 37.

[3]) de placitis phil. I, 7, 1. Gronovius false ad hunc locum.

[4]) Leg. pro Christ. p. V B.

εὑρὼν ξύλα, ἀλλ' ἄγαλμα Ἡρακλέους· ἄγε, φησὶ, τρισκαιδέκατον ἡμῖν ἐπιτέλει ἆθλον καὶ ἕψησον τὸν φακόν. [1]) Clemens Alexandrinus *ὁ δὲ Ἡρακλέα ἐξ ξύλου λαβὼν κατεσκευασμένον (ἔτυχε δὲ ἕψων τί οἴκοι, οἷα εἰκός). Εἶα δὴ, ὦ Ἡράκλεις, εἶπεν, νῦν σοι ἤδη καιρὸς, ὥσπερ Εὐρυσθεῖ, ἀτὰρ δὴ καὶ ἡμῖν ὑπουργῆσαι τὴν τρισκαιδέκατον τοῦτον ἆθλον, καὶ Διαγόρᾳ τοῦτο παρασκευάσαι· καὶ τοῦτον εἰς τὸ πῦρ ἐνέθηκεν, ὡς ξύλον.* [2]) Sanct. Epiphanius · *οὐκ ἀκούουσι γὰρ Διαγόρου, τοῦ τὸν ἴδιον Ἡρακλέα ξύλινον ὄντα δι' ἀπορίαν ξύλων ὑποκαύσαντος καὶ ἐπισκωμματικῶς αὐτῷ λέγοντος· ἄγε δὴ Ἡράκλεις τὸν τρισκαιδέκατον ἆθλον ἐκτελῶν πάρελθε τὸν ὄψον ἡμῖν ἑψήσων· ὃν δὴ λαβὼν καὶ σχιδακίσας καταγελῶν τοῦ ἰδίου θεοῦ, ὡς οὐκ ὄντος, τῷ παρατιθέντι αὐτῷ ἀρίστῳ χλευάζων ἐτρέφετο.* [3]) Postremo clarissime et distincte tribuitur Diagorae negasse illum palam et diserte deum esse. Equidem etiam hoc *εἶναι θεὸν* deos vulgares intelligo, ut supra apud Plutarchum neque deum supremum, quamquam alii velut Bruckerus hunc locum commemorant, ut demonstrent, Diagoram non solum gentilium superstitionem vel providentiam dei specialem negasse, sed ipsum etiam quod mundum regit numen sustulisse. [4]) Id autem et ex re et ex loco testimonii apparet, Athenagoram magis ex moribus quam ex dictis Diagorae contra eum argumentum duxisse.

Ex Tatiani verbis intelligi non potest, utrum jure meritoque atheismi insimulatus sit necne · *Διαγόρας Ἀθηναῖος ἦν, ἀλλὰ τοῦτον ἐξορχησάμενον τὰ παρ' Ἀθηναίοις μυστήρια τετιμωρήκατε, καὶ τοῖς Φρυγίοις αὐτοῦ λόγοις ἐντυγχάνοντες ἡμᾶς μεμισήκατε.* [5]) Nihil amplius hoc loco affert, quam quod jam ex superioribus testimoniis cognovimus. Vehementer illum

---

[1]) ad Nubes 828.

[2]) Cohortatio ad gentes VII, 21 ed. Potterus.

[3]) in Ancorato p. 106 B. C.

[4]) cf. Gerh. Joh. Vossium de Idol. II, 1: non satis apertum est, an omnes illi (Diagoras, Theodorus, Protagoras) numen esse negarint. Rationi enim est consentaneum, atheos vocatos a nostris quidem, quia sic apud gentiles legissent, a gentilibus vero, quia deos gentium pro diis non haberent.

[5]) contra Graecos oratio.

errasse, cum Diagoram Atheniensem esse dicit, jam supra ostendimus.

Saepius refert de Diagora Sextus Empiricus· *θεοὺς οἱ μὲν πολλοί φασιν εἶναι· τινὲς δέ, οὐκ εἶναι· ὥσπερ οἱ περὶ Διαγόραν τὸν Μήλιον καὶ Θεόδωρον*[1]) et alibi· *ἀδικηθεὶς δὲ ὑπό τινος ἐπιορκήσαντος καὶ μηδὲν ἕνεκα τούτου παθόντος, μεθωρμήσατο εἰς τὸ λέγειν μὴ εἶναι θεόν.*[2])

Testimonia scriptorum, quae praeter haec commemoro, non dijudicaturus sum, quippe quae nihil novi adferant, sed ea, quae jam commemorata sunt, repetant.

Minucius Felix: Sit licet ille Theodorus Cyrenaeus vel qui prior Diagoras Melius, cui Atheon cognomen apposuit antiquitas, qui uterque nullos deos asseverando timorem omnem, quo humanitas regitur, venerationemque penitus sustulerunt, nunquam tamen in hac impietatis disciplina simulatae philosophiae nomine atque auctoritate pollebunt.[3]) Testis ille Christianus verba Ciceronis descripsisse et insuper pium orationis tumorem adjecisse videtur.

Aelianus, quem jam supra audivimus, dicit: *καί τις οὐκ ἂν ἐπήνεσε τὴν τῶν βαρβάρων σοφίαν; εἴγε μηδεὶς αὐτῶν εἰς ἀθεότητα ἐξέπεσε; μηδὲ ἀμφιβάλλουσι περὶ θεῶν ἆραγέ εἰσιν, ἢ οὐκ εἰσι· καὶ ἆραγε ἡμῶν φροντίζουσιν, ἢ οὔ. Οὐδεὶς γοῦν ἔννοιαν ἔλαβε τοιαύτην, οἵαν ὁ Εὐήμερος ὁ Μεσσήνιος ἢ Διογένης ὁ Φρὺξ ἢ Ἵππων ἢ Διαγόρας κ.τ.λ.*[4])

Diogenes Laertius Diagorae atheismum in transitu breviter attingit;[5]) confer quae Cicero de Nat. Deor. III c. 37 refert.

Quae Lactantius dicit: Diagoras, qui exclusit deos[6]) et alibi: exstitit Diagoras, qui nullum esse omnino deum diceret ob eamque sententiam nominatus est *ἄθεος*,[7]) item e Cicerone desumpsisse videtur.

Augustinus refert: quid hic fecit Atheus Diagoras, qui esse

---

[1]) Pyrrh. Hypoth. lib. III c. 24 p. 218 ed. Fabricius.

[2]) Adv. Math. lib. IX § 51 p. 561 ed. Fabricius.

[3]) Octavius c. VIII ed. Davisius.

[4]) V. H. lib. II c. 31.

[5]) lib. VI c. 2 No. 6.

[6]) Instit. Divin. lib. I c. II init.

[7]) de ira dei c. IX.

Deum negavit, ut de illo videatur praedixisse propheta: „dixit stultus in corde suo, non est Deus."

Omnia testimonia protuli, quae de atheismo Diagorae relicta sunt. Sunt qui putent ea non satis valida esse ad confirmandum atheismi crimen, cum testes a Diagorae aetate nimis remoti sint, neque certa ratione de ejus atheismo posse definiri quicquam, cum libri ejus perierint. Mea quidem sententia contenti esse debemus istis veterum narrationibus, quae nobis suppetunt: quamquam non omni ex parte fides danda est, tamen non omnino eas rejiciendas esse arbitror.

Quae igitur erant causae, quibus commoti Athenienses Diagorae atheismi maculam imposuerunt? Ex illis sententiis, quas supra commemoravi et ex locis a me citatis ita fere rem se habere censeo.

Initio enim cum esset pius atque deorum cultor, Diagoras carmina composuit, quae magna deorum reverentia et religione imbuta esse jam supra vidimus. Mox autem injuriae non punitae memoria et dolore commotus de diis dubitare coepit. Mutato animo ad philosophiae studium se applicavit, quo dubitationes magis magisque auctae et excultae sunt. Quid senserit et investigaverit, duo ejus libri demonstrant, quorum alter, qui *Φρύγιοι λόγοι* inscribebatur, mysteria Graecorum et tractabat et dijudicabat, alter, qui *Ἀποπυργίζοντες λόγοι* inscribebatur, deorum gentilium superstitiones et divinam providentiam increpuit itaque sciens popularem religionem laesit et pervertit. Illas disputationes procaces fuisse putamus propter dicta quaedam, quae Diagoram fervidum et facetum fuisse probant. Cujus procacitatis et impudentiae causa, qua palam neque ulla verecundia usus deos aspernatus erat, sacra publica violaverat solitasque caeremonias offenderat, respublica eum juste punivit et proscripsit aequalesque ei cognomen athei (i. e. nostro sermone Religionsspötter) tribuerunt.

VITA.

Theodorus Münchenberg natus sum a. d. III Id. Mai. anni MDCCCLII prope ab oppido Francofurto ad Viadrum in pago Marchico, qui vocatur Kunersdorf, patre Carolo, quem uno abhinc anno mortuum esse vehementer doleo, matre Guilelma e gente Mangler, qua laetor adhuc superstite. Fidei addictus sum evangelicae. Primis literarum elementis Francofurti imbutum parentes me tradiderunt primum scholae Fridericianae, mox autem gymnasio Meseritio, quod per triennium frequentavi Hermanno Polte rectore, quem animo grato colere nunquam desinam. Schrimmii instructus maturitatis testimonio a. h. s. LXXII civium academicorum numero in Alma Literaria Universitate Berolinensi adscriptus sum scholisque per tria semestria interfui theologicis et philologicis. Docuerunt me tum theologi Dillmannus, Heinricius, Kleinertus, Messnerus, Semischius, Steinmeyerus, Twestenius, tum philologi vel philosophi Curtius, Hauptius, Kirchhoffius, Mommsenius, Muellenhoffius, Zellerus. Deinde Halas me contuli et ibi per duos annos audivi viros illustrissimos Dittenbergerum, Duemmlerum, Erdmannum, Haymium, Keilium, Kramerum, Muellerum, Schlottmannum, Zacherum. Seminarii paedagogici per duo semestria sodalis fui; benigne mihi Zacherus ad societatem theodiscam permisit aditum. Quibus viris omnibus et Halensibus et Berolinensibus doctoribus, optime de me meritis, gratias ago hoc loco maximas.

Sententiae controversae.

I.

In Waltheri de Vogelweide carmine 109, 17 ed. Lachm. assentior Pfeiffero legenti:

dû lêrest leit ûz spilnden ougen lachen.

II.

Lys. orat. XXIV, 10 scribendum est:

εἰκὸς γάρ, ὦ βουλή, πάντας τοὺς ἔχοντάς τι δυστύχημα τοιοῦτόν τι ζητεῖν καὶ τοῦτο φιλοσοφεῖν, ὅπως κ.τ.λ.

III.

In Xenophontis qui fertur de republica Atheniensium libello II, 1 conjicio: *τῶν μὲν πολεμίων ἧττους τε σφᾶς αὐτοὺς ἡγοῦνται εἶναι καὶ μείους* (codd. *μείζους*) — *κ.τ.λ.*

IV.

In Eumenidum fabulae Aeschyleae versu 21, qui in cod. Med. sic scriptus est:

Παλλὰς προναία δ' ἐν λόγοις περσβεύεται

corrigendum censeo: *πρόνοια.*

V.

Cornelii Nepotis librum non esse dignum censeo, qui Latine discentibus in manus tradatur.

